

»...mit fødelands skæbne og tarv under de nærværende omstændig- heder...«

Danskhed og bondeoptegnelser omkring år 1800

Af Tine Damsholt

Det er en udbredt forestilling, at dansk national identitet begyndte som et borgerligt fænomen i sidste del af 1700-tallet for derefter langsomt at brede sig ud til bønderne. Synspunktet er fremført af professor Ole Feldbæk i den hidtil største undersøgelse af nationalfølelsen i Danmark *Dansk Identitets-historie* (Feldbæk 1991). Her hævder Feldbæk, at de »nye nationale ideer« fandt man i 1789 kun hos de øvre lag i København og de store provinsbyer, mens der ikke var nogle tegn på, at de havde »spredt sig til byernes brede befolkning eller landbosamfundet«. Han anser det for usandsynligt, at bondestanden identificerede sig med det at være dansk (Feldbæk 1991 bd. 2 s. 254-255). De færreste bønder kunne læse og skrive, og de få bonde-dagbøger der er bevaret bekræfter i følge Feldbæk det gængse billede af en bondebefolkning, hvis »horisont var afgrænset til landsbyen, sognet, godset og de omliggende købstæder, hvor de tog ind for at handle. Talen om, at de var borgere i staten og samfundet stred mod den standsopfattelse, de levede efter, og ord som Danmark og fædreland sagde dem intet« (Feldbæk 1991 bd.1, s. 222).

Ideen om den standsbevidste bonde, der ikke kendte begreberne Danmark og fædreland og ikke følte sig som borger, er dermed knyttet til et billede af en kulturel homogen bondestand med en stærkt begrænset geografisk og social horisont. Dette unuancerede billede kan der på mange måder sættes spørgsmåltegn ved. Flere nyere etnologiske undersøgelser har rykket ved ideen om bondestanden som kulturelt homogen og med en begrænset geografisk horisont (1). Desuden kan man problematisere det entydige billede af bondestandens liv som uberørt af tidens forestillinger om fædrelandskærlighed og uden national eller patriotisk selvbevidsthed. Med udgangspunkt i nogle af de bevarede bondeoptegnelser vil jeg forsøge at

give et mere nuanceret indtryk af nogle af bøndernes opfattelse af og identifikation med Danmark og fædreland.

Den patriotiske fædrelandskærlighed

Fædrelandskærlighed var et centralt begreb i den politiske debat i de sidste ti-år af 1700-tallet. Dette er blevet set som et udtryk for en tidlig national bevidsthed eller dansk identitet (fx Feldbæk 1991), men opfattelsen af fædreland og fædrelandskærlighed var ikke den samme som i 1800-tallets national-romantiske diskurs. Man kan i stedet karakterisere periodens diskurs som patriotisk. Ideen om borgerne, der fik rettigheder og forpligtelser af fædrelandet og var ansvarlige for almenvellet og helheden med deres nyttige handlinger og patriotiske sindelag, var langt vigtigere end hvor man var født og hvilket sprog man talte (nationalitet i den senere betydning). Fædrelandet var ikke en nationalstat bundet sammen af fælles sprog og kultur, men en helstat bestående af flere lande bundet sammen ved kongen som fyrste og landsfader (2). Befolkningens selvbevidsthed som borgere i staten, i tidens ord deres borgerdyd og fædrelandskærlighed, blev i diskursens egen logik genstand for stor opmærksomhed.

I særligt søgelys kom bondestanden, hvilket hænger sammen med tidens reformer indenfor landbrug og forsvar. Landboreformerne betød udskiftning af jorden og nødvendiggjorde dermed en større grad af selvstændighed i den agrare produktion, skattereformerne gjorde familiebrugene til den beskattede enhed og statens indkomstkilde, og med militærreformerne blev udskrevne bønderkarle hovedstyrken i det danske forsvar. Det er ofte hævdet, at stavnsbåndløsningen 1788 er et dårligt valgt symbol for landboreformerne, eftersom denne reform ingen større betydning havde på det praktiske plan, men snarere var et politisk illusionsnummer. Dette synspunkt hænger formodentlig sammen med, at det dominerende perspektiv i de fleste undersøgelser af landboreformerne er landbrugshistorisk. Stavnsbåndet havde muligvis mistet sin praktiske betydning før forordningen af 20. juni 1788, men denne forordning er først og fremmest en militær reform, der nyordnede det militære udskrivningssystem og gjorde militærtjeneste til en personlig pligt overfor konge og land for unge mænd af bondestanden. 1788-forordningen er et helt centralt led i det militære reformkompleks, der i sidste del af 1700-tallet flyttede tyngdepunktet i det danske forsvar fra hvervede udlændinge til udskrevne indfødte. En stor del af kommissionsforhandlingerne forud for reformen fyldtes af bekymring for hvorvidt bondestanden havde den fornødne fædrelandskærlighed og forsvarsvilje, således at landets forsvar kunne betrygges (3).

Den patriotiske diskurs udpegede bondestandens indstilling som afgøren-

de for statens og det fælles bedste. Bondestanden måtte, som den talrigeste del af befolkningen og som basis for landets fødevarerproduktion og forsvar, være den afgørende faktor for samfundets »lyksalighed og rigdom«. Bondestanden betragtedes dels som borgere, der burde have ansvarsfølelse for helheden, dels som en ressource, der skulle anvendes på bedste vis økonomisk og forsvarsmæssigt. Befolkningen blev i diskursen omtalt som statens rigdom men blev også objekt for teknikker, der skulle øge sundhed, produktion og reproduktion.

Disse teknikker udvikledes indenfor rammerne af tidens fysiokratiske, kameralistiske og liberalistiske tankefigurer. Bondestandens forhold og egenskaber blev det centrale tema i den økonomiske debat i sidste del af 1700-tallet, der diskuteredes og søgtes forbedret. En del af de udviklede teknikker til forbedring af bondebefolkningen institutionaliseredes i Det Kgl. Landhusholdningsselskab, i skolelovene, kirken, militæret og selskaber med det formål at opdrage til borgerdyd. Bondebefolkningens indstilling og fysiske muligheder, dvs ånd og legeme i den klassiske dikotomi, blev i diskursen afgørende for statens økonomi og i højere forstand for det fælles bedste. Af hensyn til almenvellets ønskede sejr over egennyttens måtte bondestanden opdrages. Dette kan anskues som den nødvendige »indre landboreform« af såvel krop som sjæl (Kayser Nielsen 1993).

Bondestandens disciplinering

Interessen for bondestandens indstilling kommer til udtryk i en række af de af datidens medier, der henvendte sig til bondestanden. Den oplysende og opdragende almuelitteratur søgte bl.a. at bibringe bønder forudsætninger for selvstændig planlægning af bedriften, mådehold, selvbeherskelse, flid, nøjsomhed og en historiebaseret national-patriotisk bevidsthed (Schmidt 1979). En del af den opdragende litteratur fik en kvasireligiøs karakter, idet budskaberne katekiseredes i bl.a. agerdyrknings- og sundheds-katekismer. I de sidste kunne bønderne lære at renlighed, ordentlighed og mådehold burde være ideal for bolig, klædedragt, legeme og sind (Mellemsgaard 1998). Bonden skulle disciplineres, så han ved den rette livsførelse vedligeholdt sin naturlige sundhed og samtidig leverede en livskraftig borger til Gud og fædrelandet.

En helt central opdragende institution var kirken. Den del af tidens prædikener, der er bevaret, viser at de patriotiske ideer præsenteredes for den brede befolkning via prædikener og talerstole (Bregnsbo 1992), ligesom bondestanden i de fra prædikestolen bekendtgjorte love og forordninger kunne møde de patriotiske begreber og ideer om sammenhæng mellem rettigheder og fædrelandskærlighed. Skolepolitikken i sidste del af 1700-tallet må også

ses som et integreret led i landboreformerne og det patriotiske opdragelsesprojekt. Færdigheder indenfor regning, læsning og skrivning var en vigtig betingelse for de nye selvstændige vareproducerende bondebrug med selvstændig planlægning, regnskabsføring og skattebetaling. Samtidig var lære- og læsebøger mulige medier for opdragelse af bondestanden til den rette patriotiske indstilling og selvforståelse som almennyttige borgere i fædrelandet.

Ikke bare sindet men også kroppen skulle disciplineres dvs. gøres nyttig og lydig. Den begyndende interesse for gymnastisk træning af bønderdrengenes kroppe i skolen udsprang ikke blot af den filantropiske opdragelsesfilosofi. Allerede i den store landbokommission diskuterede man fordelene ved at kunne lege de militære kropsfærdigheder ind i børnene og samtidig give dem smag for soldaterlivet. C.D.Rewentlow foreslog således allerede i 1787 følgende:

»Da det ikke er godt for Skolebørnene, at de hele halve Dage sidde indelukte i Skolerne, og det er nyttigt for dem, at de imellem Timerne tage frisk Luft, og gjøre sig en liden Bevægelse, saa mener jeg, at iblandt Landsoldaterne kunde udvælges i hvert Skole-District den beqvemmeste for at undervise dem, dog allene legende, i militaire Øvelser. Derfor kunne tilstaaes en liden Belønning, som ved Skolevæsnets bedre Indretning vel ikke vilde blive vanskelig at udfinde. Hans Huus maatte ogsaa til den Ende være nær ved Skolen. Jeg er overbeviist om, at dette vilde meget bidrage til at give Ungdommen Lyst til Krigstjenesten«. (Commissionsforhandlingerne 1788-9 s. 494)

Ideen var, at de militære idealbevægelser skulle »leges« ind i børnene, hvilket skulle være med til at give de kommende soldater »lyst til krigstjenesten«. Dobbeltargumentet for gymnastikkens nytte som forberedelse til militærtjeneste, var at gymnastikken ved sin legende form dels skulle give det rette positive sindelag, dels disciplinere og opøve kroppene i den unge alder, hvor de var modtagelige.

Den militære træning af bønderne var et problem i samtiden og en af grundene til at man langt op i 1700-tallet overvejende benyttede hvervede dvs professionelle soldater. 1700-tallets krigsførelse var først og fremmest præget af lineartaktikken, hvor stramt opstillede formationer rykkede frem på slagmarken og affyrede mange og hurtige skudsalver på kommando. Efterhånden vandt den lette taktik med individuelt kæmpende soldater med sigtet skydning frem som supplement til lineartaktikken, i Danmark blev der således oprettet særlige jægerkorps i 1775 af folk med nogen skydefærdighed.

Lineartaktikken krævede en mekanisk indlært disciplin idet enhver bevægelse (skridt, drejninger, ladning og affyring af skud) var knyttet til et

kommandoråb. Exercitsen med dens indøvelse af helt præcise bevægelser knyttet til et system af kommandoer var helt afgørende for fodfolkets slagstyrke. Man kan få et indtryk af den ønskede kropskontrol ved at læse i »Exerceer-reglementet for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787«. Exercitsen starter med at rekrutterne skulle lære den korrekte positur:

»OM POSITUREN.

Det første en Recrut maa lære, er Posituren, og dertil henhører, at han staaer rigtig og godt paa Fødderne, Hælene tæt og lige ved hinanden, Foedspidserne til begge sider ud ad drevet, saaledes at begge Fødder udgjøre en lige Vinkel, Knæerne holdes lige og Laarene vel tilsammen, Skuldrene maa trækkes tilbage og noget nedefter, paa det at brystet kan komme vel frem og for over, da derved Underlivet af sig selv vorder indtrukket; Armene maa hænge tæt ved Kroppen, dog uden at holde dem tvungen stivt; Hænderne bringes saa meget tilbage, at den flade Haand ligger utvungen ved Laaret, Pegefingeren langs med Buxesømmen; Hovedet maa holdes vel i Veiret, dog uden at legge samme bag over, ei heller maa det holdes tvungen stivt, men for saavidt frit og løs, at han, uden at dreje Skuldrene kan vende samme snart til høyre snart til venstre«. (Exerceerreglement 1787 s. 9)

Man kan let forestille sig at det har kostet en del træning at gøre denne position og det styrede bevægelsesmønster »naturligt« (hvilket var idealet) for de udskrevne bønderkarle. Selve bevægelsen af kroppen i march, ladning og affyring af geværer var også et spørgsmål om kropskontrol ned til mindste detalje. Kroppen og viljen skulle disciplineres således, at de kun handlede på kommando og da udførte de ønskede bevægelser optimalt. Idealet var at denne dressur skulle naturliggøres og i følge 1787 reglementet måtte indlæringen kun udløse »slag eller stød«, hvis rekrutten fejlede af modvillighed eller dovenskab.

Lineartaktikkens krav til kropsbeherskelse gjorde søndagsekcersitsen af de udskrevne bønderkarle til en afgørende forudsætning for, hvorvidt disse kunne anvendes til fædrelandets forsvar. Der har, som Jens Holmgaard har påvist (Holmgaard 1986), været en tendens i dansk historieskrivning til at undervurdere denne exercits betydning, også som en mulig årsag til bondestandens ulyst til militærtjeneste. Den har man i stedet forklaret med militærets hårdhændede korporlige afstraffelsesmetoder som prygl og træhest. Holmgaard påviser hvordan den søndagsexercits, som historikerne har omtalt som »let og lemfældig«, faktisk efter 1733 bestod af 1 eller 2 timers hård exercits 40 søndage (karlenes eneste fridag) om året i al slags vejr samt en årlig indkaldelse. Der var ikke, som mange har forestillet sig, en exer-

ceerplads ved hver kirke, ofte delte flere sogne en plads. Dette betød op til 4-5 mils gåtur for en del karle også på årstider, hvor datidens veje ofte var oversvømmede og ufremkommelige. Holmgaard konkluderer, at det er forståeligt at bøndernes ulyst til den militære træning var et kendt og alvorligt fænomen i samtiden.

Man kan desuden forestille sig hvor fremmed den militære exercits kropsholdnings- og bevægelsesideal har været for bønderkarlene. Vi har ikke nogen kilder til bøndernes egen kropsidealer, men flere beskriver deres bevægelser som »vilde« (Kleinschmidt 1996), præget af intern konkurrence med kraftprøver (Schousbo 1983), »tunge og langsomme« (Rockströh 1926), »dorske og sindige« (Blicher 1795) og »uvirksomme« (Junge 1798). I forhold til de konturer vi her aner af en anden bondekropskultur (ganske vist beskrevet udefra og negativt), må exercitsens stærkt kontrollerede kropsholdning med stive bevægelser have krævet en lang og besværlig indlæring med prygl som en sandsynlig ingrediens. Et andet fremmedelement som bondekroppene skulle disciplineres til var brugen af uniformer og herunder flettede hårpiske fæstnet til soldatens hår. Til uniformen hørte desuden trekantet hat, lang kjole med opslag i regimentets farver, krydsbandoler til patrontaske, snævre benklæder, støvletter (lange klædes gamacher) og sko, der ofte ikke var tilpasset den enkelte soldats fods facon og størrelse. Tøjet var uldent og derfor varmt om sommeren (Johansen 1946).

Med uniformer, hårpiske og hatte udviskedes de individuelle forskelligheder mellem de udskrevne, og de kunne indgå som identiske enkeltdele i de militære formationer, ligesom uniformerne markerede deres plads i det militære hierarki. De ens uniformer markerede symbolsk det patriotiske ideal om ligestilling over for fædrelandet. Ud over at den kropsbeherskelse som man søgte at bibringe de udskrevne bønderkarle svarede til de militære og patriotiske idealer om den enkeltes nytte i en helhed, kunne bønderkarlene blandt militærets officerer møde de patriotiske forestillinger om den enkelte borgers pligt til fædrelandskærlighed og forsvarsvilje (Lind 1986). I tidens militære tidsskrifter kommer de patriotiske idealer til udtryk, blandt andet i patriotiske sange til brug i militæret, der skildrer hvordan bonden skal lære at kæmpe for sit fædreland. Det var således ikke blot kroppen men også sindet, der kunne disciplineres ved bøndernes møde med militæret. Søndagsexercitsen og de årlige øvelser som de udskrevne bønderkarle deltog i kan således have haft betydning for, hvorvidt bondestanden kendte og blev berørt af de patriotiske ideer. Bondestanden mødte også militære personer ved indkvarteringer under mobiliseringer og øvelser (se senere). Der var således mange muligheder for at personer af bondestanden kunne møde de patriotiske ideer, om end den ønskede opdragelse ikke lykkedes i mange tilfælde.

Bondestandens patriotisme?

De få bevarede bonde-dagbøger og -optegnelser fra denne periode er en af de få kilder, vi har til at få indblik i, hvordan individer af bondestanden opfattede sig selv. De fleste er dog blot regnskabs- og arbejdsoptegnelser, som ikke giver meget indblik i bønders selvbevidsthed og opfattelse af fx fædrelandet. De medier til udbredelse af de patriotiske ideer som i det foregående afsnit er diskuteret skal ikke anskues som et argument for en ukompliceret »diffusionistisk spredning« eller socialisering. Hvad der gav mening i bøndernes begrebsverden har først og fremmest været bestemt af deres praksis eller livsstil, af deres kultur. Det er problematisk at lede efter følelser som fædrelandskærlighed eller identifikation med Danmark i en præ-national diskursiv kontekst, da sådanne følelser ikke er universielle eller til alle tider genkendelige. Men netop i en periode, hvor en række af medierne henvendt til bondestanden italesatte patriotiske følelser, kan det forsvares, idet de sproglige forbilleder må ses som en afgørende forudsætning for, at individer af bondestanden overhovedet kunne »gen-kende« sådanne følelser hos sig selv (4).

Netop i en reformperiode, hvor der blev rusket op i den kendte produktions- og landsbystruktur, er det sandsynligt, at de patriotiske begreber har kunnet spille en rolle for bondestandens opfattelse af sig selv og deres nye plads i samfundet (deres selvbevidsthed). Opbruddet i den feudale produktionsstruktur kunne fortolkes som en overgang fra herremandens »familia«/hushold til kongens og fædrelandets, hvor bønderne som fædrelandets børn fik pligter men også rettigheder. Bonden fik hermed en ny plads som subjekt i samfundet; dvs både handlefrit individ men samtidig undersåt (5), og han må have haft brug for begreber at tænke den nye struktur i.

I hvertfald kan man i kraft af opbrydningen af billedet af den kulturelt homogene bondestand (fx Christiansen 1996) tænke sig, at den del af bønderne, der i kraft af deres livsform havde uafhængighed og selvstændig produktion som mål, måske hurtigere end andre tog de nye eksistensbetingelser og den patriotiske opfattelse af deres pligter og rettigheder til sig. Til gengæld har de patriotiske begreber formodentlig været meningsløse for dem der levede fra hånden til munden uden langtidsperspektiv. I kraft af landboreformerne blev der givet eksistensbetingelser til en bestemt type bonde, med en særlig selvbevidsthed. Ikke alle bondetyper og praksisser passede lige godt til denne. Johannes Møllgaard har i sine seneste undersøgelser argumenteret for, at allerede den unge enevælde med dens almene retssystem og indragelse af bønder i retsplejen som bl.a. stokkemænd og sognefogeder igangsatte en proces, hvor bønder anerkendtes som »myndige

personer« der stod til ansvar for sin viljes handlinger, hvilket muliggjorde at der hos nogle bønder dannedes en ny form for selvbevidsthed, driftighed og samfundsbevidsthed (Møllgaard 1998a). Denne udvikling forstærkedes af nogle bønders inddragelse i varemarkedet som handelsbønder (Møllgaard 1998b). Man kan betragte de første almueskoler og retsplejen som praksiser, hvor bønderne forberedtes til den nye subjektstatus som samfundsborgere.

De få bevarede bondedagbøger og optegnelser fra perioden er som nævnt de eneste eksisterende kilder til bondestandens omverdenstolkning, der ikke er et resultat af andre gruppers fortolkning af bondestandens kultur. Optegnelserne er ikke repræsentative for hele bondestanden. Tværtimod er optegnelserne ofte »særlige« idet de handler meget, ofte har offentlige embeder som sognefogeder og på mange måder kan ses som repræsentanter for den type af bønder, som Møllgaard har påpeget kunne udvikle en ny form for selvbevidsthed og samfundsbevidsthed (Møllgaard 1998 a+b). Der er endnu ikke lavet en samlet undersøgelse af disse dagbøger og optegnelser og det billede af bondestandens patriotisme (eller mangel på samme), der her kommer til syne. Der henvises imidlertid ofte til disse dagbøger som argumentation for bondestandens manglende patriotisme eller nationalfølelse. Holmgaard fremfører i udgivelsen af »Fæstebonde i Nørre Thulstrup Christen Andersens Dagbog 1786-1797« fra 1969, at stavnsbåndsløsningen i 1788 slet ikke nævnes i dagbogen. Dette er ofte blevet brugt som »bevis« på, at denne forordning ikke betød noget for bondestanden (fx Kayser Nielsen 1993). Holmgaard bruger dette eksempel til at problematisere den folkelige stavnsbåndslitteraturens forestilling om »spontane glædesreaktioner« i bondestanden (Holmgaard 1969 s. 18). I Feldbæks fortolkning bliver denne bemærkning, sammen med hele dagbogen samt dagbøgerne af Lars Nielsen, Stavnsbønder og Anders Andersen, Hølevad, i sig selv et argument for, at det er »usandsynligt« at bondestanden »i 1789 identificerede sig med Danmark og det at være dansk«.

Det er helt rigtigt at 1788-forordningen ikke nævnes af den midtjyske fæstebonde Christen Andersen. Til gengæld nævner han heller ingen andre love eller forordninger dette eller andre år. At 1788 ikke nævnes kan dermed snarest tolkes som et udtryk for, at Christen Andersen åbentbart ikke betragtede nye love som et emne for hans dagbog. Dagbogen opregner årets skiftende arbejde, vejrliget og ikke mindst hans handel. Det er således mere et spørgsmål om bondedagbøgers »genrens« emnevalg end et spørgsmål om hvorvidt 1788-forordningen var mere eller mindre betydningsfuld. Feldbæks konklusion kan derved problematiseres ud fra Christen Andersens dagbog, men også ved en analyse af andre dagbøger og optegnelser med et bredere emnevalg end Christen Andersens.

»..da lærte vi ny exerciz, mens hafde kuns di gamle geværer og mondering..«

Et lidt andet og bredere emnevalg finder man i udgivelsen »Optegnelser fra Holevadgården. Af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863« fra 1982. Anders Andersen gør i sine optegnelser blandt andet rede for sin militærtjeneste og for Danmarks involvering i Napoleonskrigene, dog næsten uden at disse emner får en vurdering med på vejen. Anders Andersen blev i 1791 indrulleret som landsoldat og lå i 1792 i lejr 14 dage i Holsten og var i Odense til exercits fire uger i 1793-94-95. I 1797 lærte han den »nye exerciz«, hvilket godt kan have været efter den lette taktiks foreskrifter. Ved overtagelsen af en fæstegård efter hans farbroder fik han afgang fra militæret i 1799. Under optegnelserne fra 1801 redegør han for krigens gang ved hver måned i 1801, samt indkaldelserne af landeværnet, hvor han blev underofficer. Under omtalen af slaget på Københavns Rhed april 1801, omtaler han de dansk-norsk-holstenske styrker som »os«:

»APRIL. Den anden holdt de engelske et søeslag paa Kiøben Havns red med de danske i halvfemte timme, hvor der skeede megen blods udgydelse paa begge sider, og de engelske var os overlegen i magt, maatte dog de engelske først ophøre slaget og haisde deres fredsflag. men der var saadan mod i de danske, at de ikke vilde holde op, endskiønt der laa saa mange døde og saarede, raabte de halvdøde og saarede dog hura«. (Rasmussen 1982 s. 30) (6).

Udgiveren Holger Rasmussen mener, at Anders Andersen kendte til »de fjerne begivenheder« via avislæsning, men begivenheden synes at have gjort indtryk på forfatteren, da han også i en anden optegnelse (den såkaldte »sifrebog«) indskrev tre sange »som blev siunget, ved de, Paaskedag den 5. April 1801, begravede Døde, som blev drebt i slaget Skiærtordag imellem de danske og engelske« bl.a. »O Dannemark! » og »Værer fred med eder alle«, der priser de faldne, der døde i forsvaret af konge og land. I denne sifrebog afskrev Anders Andersen også 2 sider af Ove Mallings patriotiske skrift »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« fra 1777. Udgiveren har desværre valgt ikke at nævne hvilke. Disse afskrifter viser, at de patriotiske begreber og tanken om døden for fædrelandet som en pligt og ære ikke har været ukendte for Anders Andersen. Tværtimod har de syntes så vedkommende, at han har nedskrevet dem. I den månedsopdelte dagbog anfører Anders Andersen krigens udvikling og landeværnets indkaldelser og øvelser for hver måned i 1801. December måned sluttes med et (hjemmelavet?) digt om krigen om de »stolte briter« der har truet »os«, men hjælpen kom fra Gud. Først i 1807 spiller krigen igen en rolle i dag-

bogen med en større redegørelse for den nye udvikling, der slutter med verset: »Endnu har Danmark nydet fred, Gud give det kand blive ved«.

Den identifikation som Feldebæk afviser som usandsynlig i 1787, kan man altså finde 14 år efter med omtalen af de danske tropper som »os« og »vore danske«. Man kan tolke det således, at det var deltagelsen i krigen, der havde skabt den nye selvbevidsthed. De eneste andre vurderinger af krigen viser et positivt syn på de franske tropper, hvis fremgang omtales som »heltemodig« mens spanske myrister kaldes »lumske«. Treårskrigen omtales i optegnelserne for 1848-51 ikke med større engagement eller vurdering end Napoleonskrige. Man kan dermed tolke Holevaddagbogen som et eksempel på, at en fynsk bonde i 1801 var engageret i Danmarks skæbne og følte sig som del af det danske folk i det mål hans udtryksform i dagbogen lader os ane. Dette anderledes udtryk, i forhold til Christen Andersen, kunne hænge sammen med den påvirkning Anders Andersen fik via sin militære træning og deltagelse i landeværnet, men det kan også blot være et spørgsmål om forskellige udtryksformer i dagbøgerne.

Fra Als er »Elsmarksdagbogen 1748-1835« bevaret og udgivet og her nævnes soldaterindkvarteringer flittigt. Dagbogsskriveren Peder Thomsen Kielsen nævner også flere politiske begivenheder som fx Struensees helligdagsreform 1771 og hans fald i 1772, hvilket han har hørt om i Sønderborg. Optegnelsen for 1788 er desværre udrevet af den originale optegnelse, så vi ved ikke om han nævnte stavnsbåndsløsningen. Han har imidlertid andre optegnelser, der kan læses som udtryk for en national identifikation svarende til Anders Andersens i 1801 omend tidligere. Et eksempel er i 1762 hvor dagbogsskriveren takker Gud for at have reddet landet fra de russiske tropper:

»Saa hjalp den frome Gud at den Moske-vitiske konge kom saa hastigt af Dage Saa vi fick fred. Gud vere Evig lovet og Soldaterne kom igjen hjem I Indkatering her I Nørherret paa Alsø«. (Jørgensen 1993 s. 31).

At denne trussel nævnes, kunne hænge sammen med den geografiske placering. Als var i forhold til Midtjylland truet af en invasion og blev berørt af soldaterindkvarteringen. Den rumslige dimension kan dermed have betydning for dagbogsskriverens verdensbillede og nationale identifikation. Men ikke kun ved overhængende trusler er horisonten større end sognet og den økonomiske aktionsradius. Elsmarksdagbogen viser glimtvis en bonde, der fulgte med i de (udenrigs-)politiske forhold og omtalte den danske befolkning som »vi«. I øvrigt nævnes Danmark flere gange (fx i 1758 at »vi her i Danemarg Sad udi fred«). Dette eksempel fra før 1789 sætter spørgsmålstegn ved Feldebæks udsagn om, at ordet Danmark ikke sagde bondestanden noget (jf. indledningen).

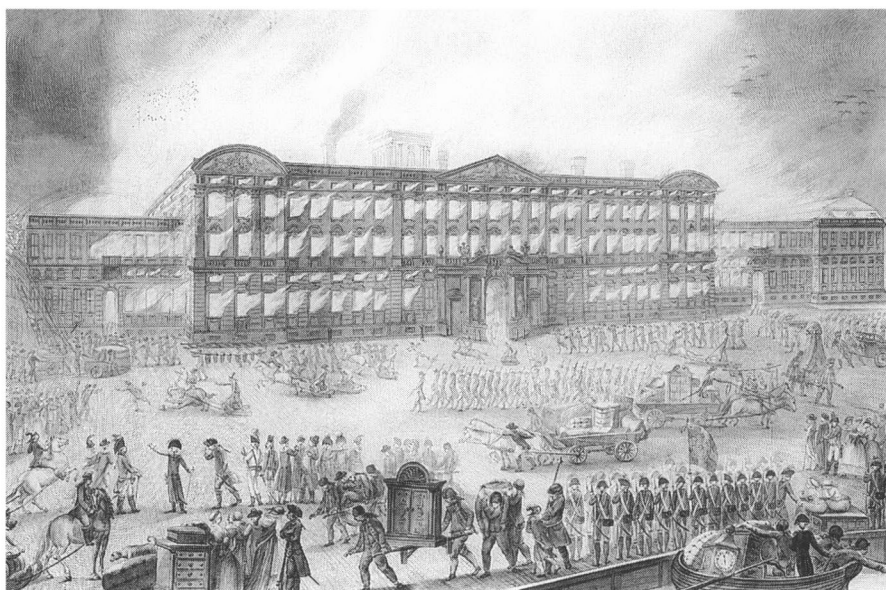
»..var mange officerer og gemene mænd her omkring i kvarteer..«

Også en anden optegnelsesbog fra hertugdømmerne har en videre horisont end bondeøkonomi, vejrlig og arbejde. Anders Sandemands optegnelsesbog fra Ørsted i Holsten er en årbog ført ved årets slutning fra hans 16. år i 1740 til 1809 (Poulsen og Hansen 1994, p.97) og omhandlende de begivenheder han har fundet vigtige. Ud over de almindelige emner i »bondedagbogsgenren« (vejret, priser på landbrugsprodukter, årets høstudbytte, familiebegivenheder, ildebrande, misvækst og kvægsygdomme, udnævnelser af lokale embedsmænd og egne embeder) er årbogen også fuld af optegnelser om krige, soldaterindkvarteringer, kørsler og indtægter i forbindelse med armeens ophold i Holsten og derudover nævnes også begivenheder i København. Ligesom de andre optegnere skiller Anders Pedersen sig ud ved at varetage en række embeder. Han var landsoldat, taxationsmand, lægdsmand, sandemand og sognemand. Han kunne således være en af de bønder der via offentlige embeder kunne udvikle en art borgerlig selvbevidsthed (jf. Møllgaard 1997). Optegnelsen adskiller sig fra nogle bondeoptegnelseres nøgterne anmærkninger om familiemedlemmers død ved at Anders Pedersen oftest knytter kommentarer om den sorg dødsfaldene medfører. I 1787 fortæller han, at den »højtelskede« datter dør, en svoger dør »til megen sorg for sin hustru og barn«, hans hustrus død er til »megen hjertesorg« mens en anden families »svage søns« død beskrives som til »megen glæde«. Følelser spiller således en vis rolle i optegnelsen.

Gud takkes en del gange i løbet af årbogen: da optegnerens gård med nød og næppe undgår at nedbrænde under en ildebrand i landsbyen, da en søn redder livet ved et skibsforslis og i anledning af at en mand er omkommet under et tordenvejr udbryder Anders Pedersen: »Guds naun være evig lovet, som bevarede mig og mine« (Poulsen 1994 p.138). Det er imidlertid ikke kun i forhold til nære slægtninge, at Anders Pedersen takker Gud for redning. I 1762 da krigen mellem Danmark og Rusland afværges af zarens død skriver han således:

»..det var i rygte at i mellem vor konges armee, og kongen af Mosckau skulle i samme tiid skee felt slag, men da den hoyeste Gud for at frelse vort land, lod kongen af Mosckua ved en hastig død overfaldes, saa blev strax fred, og vor armee rykte her ud i landet med roelighed.« (Poulsen og Biehl Hansen, s. 124).

Set i forhold til hvornår Gud påkaldes i optegnelsen, rangerer landets frelse således på niveau med gården og den nærmeste familie. Brugen af »vor armee« og »vort land« tyder også på en indentifikation med såvel landet

Christiansborgs brand 26. februar 1794 var en begivenhed som flere af de behandlede optegnelser nævner på linje med andre ildebrande i lokalområdet. Der blev holdt sørgegudstjenester i hele riget i denne anledning og foranstaltet en indsamling. Der er også personer af landbefolkningen på bidragslisterne. Tegning af C.F.Stanley, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

som hæren. Omtalen af hæren som »vor armee« går igen under flere årsindtegnelser bl.a. slaget på Rheden 1801. Anders Pedersen skriver således, at der i det forår var en »stærk ufred mellem vores land og England« og at der skærtorsdag holdtes et »blodig søslag mellem vores og den engelske flåde«. Man er ikke i tvivl, om hvilken side Anders Pedersen hører til, ej heller i 1807 da han fortæller, at den engelske krigsflåde »sneg sig in« på København og bombarderede. Selvom der er langt fra Holsten til København er identifikationen klar. Sprogbrugen kan være hentet fra de aviser, der er en mulig og sandsynlig kilde til Anders Pedersens viden om begivenhederne. Men betegnelsen vor og vort bruges konsekvent hele optegnelsen igennem. Dette tyder på en følelse af at høre til et land. Allerede i 1758 omtaler Anders Pedersen en mobilisering således:

»I samme aar hørdes meget om krig, særdeles mellem Preysing og Ungarn. Alt vort lands krigs folk baade af Danmark og Norge, blev allesammen indquarteret her udi Holdsteen, fra Flensburg, og langs synder

paa, saa langd som kongens lande gaar, fæstninger belagdes med landsfolk« (Poulsen og Biehl Hansen 1994, s. 118-119).

Selv om materialet må betegnes som meget spinkelt, tyder disse formuleringer på en helstatsopfattelse, hvor Danmark og Norge (er kendte enheder, der) indgår side om side i »vort lands krigs folk«, og at kongens person binder riget sammen, idet det er grænsen for hvor »langt kongens lande går« der bestemmer soldaternes indkvartering. Det er en nærliggende tanke at disse udtryk for identificering med det danske rige og »vor armee« hænger sammen med den geografiske placering. Ligesom Elsmarks-dagbogen er optegnelsen skrevet i et område, der har været truet af angreb sydfra og som har mærket mobiliseringerne i form af soldater-indkvarteringer og forsyningsleverancer, men i den forbindelse også muligheder for ekstraindtægter ved betalt kørsel for hæren, hvilket Anders Pedersen ofte tjener på. Denne ekstra indkomst er vigtig, da det netop er de samme år, hvor kvægsygdomme og misvækst gør økonomien betrængt for mange. Anders Pedersen nævner i denne sammenhæng ofte personskatterne som et problem.

I optegnelsen for 1792 fylder beskrivelsen af den »bekendte store mønstring« den største del. Anders Pedersen beskriver armeens teltlejr (især prinsens telt), indkvarteringen af de menige soldater og den stærke skyden mellem bataljonerne og den deraf følgende »qvolm og damp«. Nogle marker havde man ikke måttet beså af hensyn til øvelsen og andre steder var der sået og kornet blev ødelagt, men skaden blev takseret og »af kongen betalt allesteder«. Bønderne på egnen havde desuden indtægter fra kørsel for armeen ligesom »mangen heromkring fortjente penge med at udselge øl, smørrebød, pandekager, fløde, mælk og andre ting«. Jægerkorpset var indkvarteret i Ørsted og Anders Pedersen nævner at »vi havde obrist leutnant Ewald som var over dem her i kvarter«. Det må være Johann v. Ewald (chefen for jægerkorpset), der var en af banebryderne for den nye taktik og udgav en række lærebøger for jægertrupper og let infanteri. Den lette taktik blev her katekiseret eller dramatiseret som i den første lærebog for menige soldater: »Gespräche eines Husaren Corporals, eines Jäger und leichten Infanteristen« fra 1794, der allerede året efter udkom på dansk. I bogen fremhæves den patriotiske soldat, der ikke kæmper for egen vinding men for at »nytte i kongens og fødelandets forsvar« (7). Det er facinerende, at Ewald netop boede hos Anders Pedersen, og man kan forestille sig, at de har samtalen om øvelserne og andet. Ewalds patriotiske tanker om forsvarsvilje som den første soldaterpligt kender vi, mon han har delt dem med Anders Pedersen? Vi kan kun gætte.

Hvad enten Anders Pedersen og Johann v. Ewald har udvekslet synspunkter eller ej, er det nærliggende at se en sammenhæng mellem på den

ene side Anders Pedersens involvering i militæret (landsoldat, vært for indkvarteringer, kørsel for armeen, sønnen i flåden, mobiliseringer og militære øvelser i lokalområdet etc) og på den anden side hans horisont og billede af verden, som vi får indtryk af gennem optegnelsen. Han følger med i de krig, der foregår i nærheden af hjemmet, politiske begivenheder i København (fx Struensees fald og Christiansborgs brand (1794)) og giver glimtvis udtryk for identifikation med Danmark ved at takke Gud for dets frelse og omtale armeen og landet som »vor« og »vort«. Den militære involvering hænger igen sammen med optegnerens geografiske udgangspunkt i en grænseegn, hvor mobiliseringerne og større øvelser udspillede sig.

»Om min tienneste udi krigstanden«

De tre sidstnævnte dagbogsskrivere var berørt af militæret ved indkvarteringer eller landsoldat- og landeværns-indkaldelser. Dette kunne være en del af forklaringen på de nævnte eksempler, hvor »vi-følelse« i forhold til landet og folket kommer til udtryk og Danmark indgår som en kendt størrelse. En enkelt optegnelse bryder den begrænsede nøgterne stil i de (også lidt ældre) dagbøger, nemlig den sjællandske bonde Søren Pedersen Havrebjergs selvbiografiske optegnelser påbegyndt i 1809 på Amager, hvor han var indkaldt til landeværnet. Søren Pedersen skriver om sin barndom, ungdom, uddannelse og tid i »krigsstanden«, og slutter optegnelserne efter at han i 1811 får afgang fra krigstjenesten, bliver gift og overtager forældrenes fæstegård. Optegnelserne giver os en enestående mulighed for at komme tættere på hvordan en bonde som Søren Pedersens opfattede sin soldatertjeneste.

Hans optegnelser er meget bredere fortællende og mere »subjektive« og vurderende end de foregående og synes bl.a. skrevet for at retfærdiggøre hans egne handlinger i forhold til det, han betragter som sit eget vanskelige sind. Søren Pedersen havde let ved læsning og var lille og spinkel af vækst og blev derfor først udtaget den 4. gang han var på session 24 år gammel i 1800. Han blev indkaldt til exercits i København, hvor han fik en del tandproblemer, hvilket blev afhjulpet på den militære sygestue. Han nævner at hans lærer i exercits var »overmåde streng« og kendt som den »groveste« af de 40 på skolen.

Søren Pedersen blev indkaldt i 1801 og deltog i slaget på Reden bl.a. på trekronerbatteriet, men kun delvis p.gr.af sygdom og »engrelse«. I det hele taget synes han noget uheldig og bliver året efter stukket af bagmandens bajonet ved exercitsen. De følgende år indkaldes han til mønstring nogle uger om året og til fæstningsarbejde. I beskrivelsen gør han mest ud af den løn han får, samt forplejningen, hvilket svarer til det ideal om økonomisk

opmærksomhed, »flid« og sparsommelighed som Søren Pedersen giver udtryk for gennem optegnelserne. Det lykkes ham da også at få sparet penge sammen i 1810, hvor han er indkaldt 39 uger, bl.a. fordi han får sendt mad fra sine søskende (mod senere betaling). Hans skrivefærdigheder giver ham i 1809 visse særopgaver for officerene, men da en kaptajn ser sig vred på ham mister han denne opgave og udkommanderes til »roflotillen«, ligesom kaptajnen bestandig prøver at finde fejl ved hans mundering og exercits.

Søren Pedersen mener således at han har været uretmæssigt behandlet, ligesom han er uheldig ved at være indkaldt gennem 7 år som landsoldat og derefter ligger inde som landeværnsmand næsten hele 1809 og 1810. Det mener han selv er forklaringen på at han »tidlig tabte sin lyst« til soldaterstanden og betragtede den som en »byrde og en hindring for mig på min vandring gennem livet«. Ved at »berøve ham hans frihed« har soldatertjenesten sat ham tilbage i hans »velstands befordring« som han begyndelsesvis konkluderer i kapitlet »Skildring af min heele vandel udi krigstanden«. For en driftig bonde som Søren Pedersen, der allerede som karl havde en indgivende handel med dyr og udlejning af kakkelovne, har det lange fravær fra hjemegnen umuliggjort gode forretninger. Han mener dog selv, at krigsstanden også har »nogle gode følger«. Dels for dem der ikke har prøvet så meget modgang som ham selv, dels ved de mange nye ting man »ser og erfarer«, der senere kan være til »nytte«. Søren Pedersen nævner flere gange, at have og træplantningen, »den nyttige kartoffelavl« og især den intensive frugt- og grøntsagsdrift på Amager, har inspireret ham til at anlægge en stor have og kålgård ved sin gård senere. Han vurderer også, at man lærer bedre opførsel ved militæret:

»Mand lærer ogsaa i denne Stand bedre at skikke sig mellem folk af alle stender i opførsel, klædedragt og i sin talle, der snart mest bidrager til vor agtelse. Mand lærer her først rettelig at lyde og alvorlig at efterkomme sine forresattes befalinger. Og her bliver mangt et stift og haart sind saa ydmyget, der tilforn aldrig havde ladet sig ind under deres forældre eller velgiørere bevæge, at det efter denne tid bliver bløt og bøjelig Mand lærer ogsaa selv at holde i veie med sin deel, heie og pase paa sine klæder og andet tøye, som man tilforn intet tog sig af«. (Schousboe 1983 s. 125).

I denne bondeoptegnelse fremstår militæret som en disciplineringsinstitution, der omdanner bondekroppen og sindet til en veldisciplineret borger, der retter sig efter foresatte får et bøjeligt sind og lærer at passe på sit udseende. Også fædrelandskærligheden synes Søren Pedersen at have følt, idet han giver følelsen for fædrelandet som forklaring på, at det sidste år i krigstjeneste ikke blev ham så slemt som de første:

»Føren den nærværende krig paa kom, under hvilken ieg har været mest tilfredstillende med min forblivelse udi krigs tiennesten, saasom ieg drev en nødvendig overbevisning om mit fødelands skiebne og tarv under de nærværende omstændigheder ved krigen finder mig forbunden og bevæget til at saa vidt muligt bidrage til dets videre forsvar og hævn mod fienderne for det tab og vanære, som saa troeløst og skiendig er tilført os og aldrig kan ieg tænke herpaa uden med den bitreste harme. Og herover er det, at ieg nu meest finder mig beroligende med min forblivelse i krigstanden meere end tilforn«. (Schousboe 1983 s. 124).

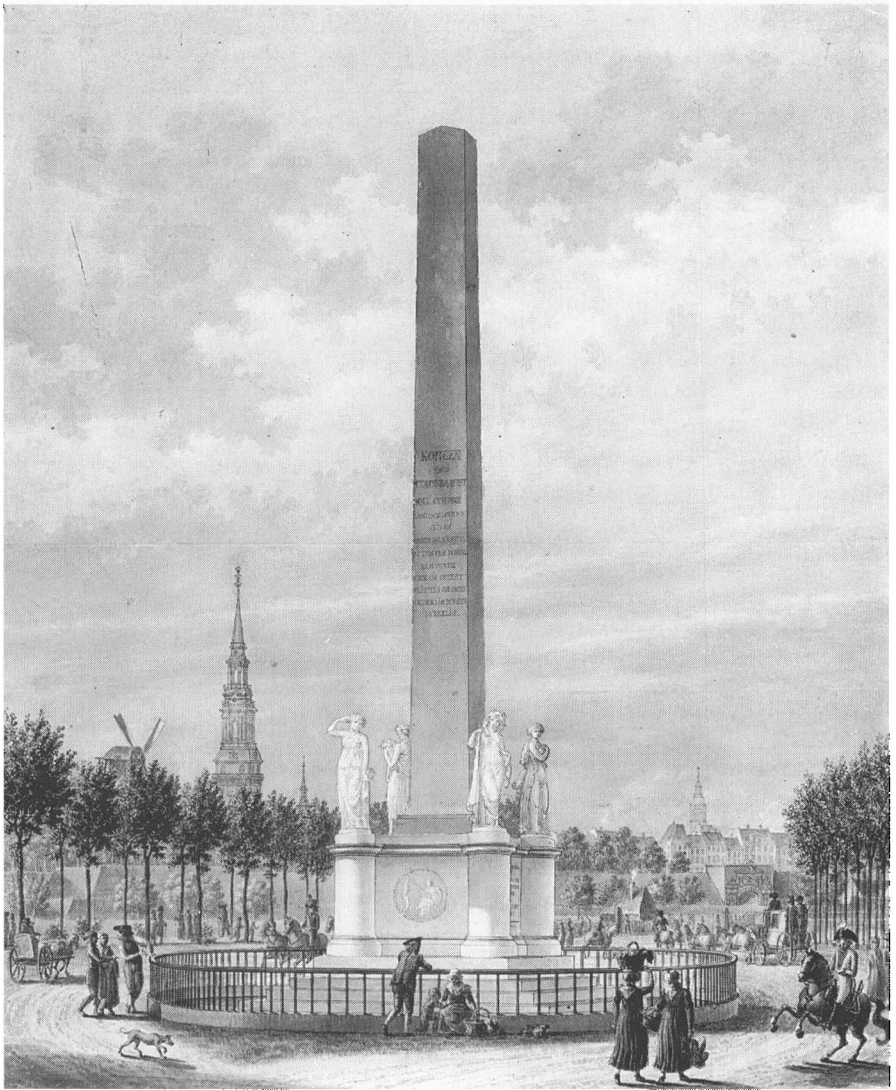
Med disse formuleringer ses det, at bekymringen for fødelandets skæbne og tarv i krigen kunne gribe en bonde i starten af 1800-tallet og begrunde følelsen af lyst og pligt til at forsvare det. Man kan gætte på at Søren Pedersen fra skole, kirke, videre læsning og tiden i militæret havde de fornødne begreber indarbejdet til at udtrykke dette. I en endnu ikke udgiven del af Søren Pedersens optegnelser, der er skrevet som en art leveregler for den unge landmand, finder man hans ideologiske fremstilling af værnepligt, der indledes således:

»At tiene sin Konge og Fødeland og værne om dets Land og sikkerhed er en ærværdig stand som ingen af os bør nægte eller nære ulyst for naar saadant avkræves af os,..« (Kgl. håndskriftsamling Nr. 3984 bd. 3 s. 122).

Ideen om at forsvar af konge og fødeland er en pligt som man uden ulyst bør udføre er helt efter de patriotiske forskrifter. Den patriotiske tankegang synes på dette punkt at være kendt og delt af Søren Pedersen. Denne optegnelse er dateret til efter 1827 (Schousboe 1983) og repræsenterer hermed den erfarne bonde med militærtjenesten på afstand, men ideologisk er den helt på linje med de patriotiske idealer.

Som nævnt i indledningen er fraværet af kommentarer om 1788-forordningen i bondedagbøgerne ofte blevet brugt som argument for at stavnsbåndsløsningen intet betød for bønderne samt som et tegn på, at de ikke var berørt af tidens tanker om konge og fædrelandskærlighed. Søren Pedersen var kun 12 år i 1788 og har ikke skrevet om forordningen, men i 1809 mens han var i landeværnet på Amager skrev han i den optegnelsesbog, der bl.a. indeholder »nogle faae særdeles skete foranstaltninger og indtrufne tilfælde angaaende fødelandet«, om frihedsstøtten:

»I Aaret 1792 blev Ærepælen som staar paa Vester Bro for Kiøbenhavn opsat til et Æresminde for Kong Christian for de mange Prisiværdige Love som af ham og i hans Regieringstid ere udgivne til Dannemargs Velstand og dets Beboeres store Lykke. Men især for den Lov og anordning som hand udgav til at ophæve Stavnsbaandet og skienkede sine Undersaatter

Frihedsstøtten som den så ud på det tidspunkt, hvor Søren Pedersen måske har set den. Anonym tegning omkring 1800. Den kongelige Kobberstiksamling.

frihed til at vælge sig selv deres Ophold sted hvor de lystede i deres Fødeland. Ia ogsaa i alle Rigets Provinser var dem tilladt at Reise og opsøge deres Brød, ia frihed i mange andre Ting tillige som denne Lov Skienkede dem af alt var Menneskene saa overmaade Behagelig, og som giver og

// erindring for mennesker til mange nyttige Tings forfærdigelse og anlæg. Dette Æresminde var Bekostet af Enige og Taknemmelige Borgere, det skriften paa den Bevidner. Grundstenen blev lagt af Kronprins Friderich Kongens Søn og Folkets Ven.« (Kgl. håndskriftsamling Nr. 3984 bd. 4 s. 85).

Vi ved ikke hvor Søren Pedersen kender frihedsstøtten fra, om han har læst om den i avisen eller set den med egne øjne. Hans beskrivelse viser under alle omstændigheder hans fortrolighed med støttens tekst (»enige og taknemmelige borgere«), samt med den diskurs støtten er en repræsentation af.

Også i bondestanden kunne den patriotiske diskurs være rammen for oplevelsen af stavnsbånløsningen og forsvaret af landet som en pligt mod fødelandet, ligesom militæret kunne opfattes som en positiv disciplineringsinstitution. Disciplineringen var ikke behagelig men nyttig for en kommende driftig gårdmand som Søren Pedersen i hans egen bevidsthed. Søren Pedersen kan hermed stå som en eksemplarisk repræsentation af den nye disciplinerede bonde og borger, hvis nyttige handlinger for hans egen velstand og fædrelandets overlevelse var livets formål.

Afslutning

De dagbogsskrivere, jeg her har trukket frem, kan selvfølgelig på ingen måde siges at være repræsentative for den danske bondestand i sidste del af 1700-tallet. Netop ved deres skrive- og læsefærdigheder og deres dagbogsoptegnelser var de undtagelsen fra reglen. Men netop deres afvigelse bryder op i billedet af bondestanden. Bondestanden må anskues i et flerkulturelt perspektiv med geografiske, sociale og tidsmæssige forskelle, samt forskelle i livsstile. Det kunne desuden være nærliggende at se spørgsmålet om berøringen med det militære system og deltagelse i krigen som en af forklaringerne på forskellen mellem dagbøgernes udtryk for identifikation med landet og folket. Det er måske nok rigtigt at den almindelige bonde ikke følte nogen særlig identifikation med fædrelandet i 1789. Bønderne var næppe nationale i den senere forstand, men derfor kan de alligevel have været deltagere den patriotiske diskurs. De kan anskues som diskursive praksisser, der ved at tænke og handle i den patriotiske logik har været med til at give mening til begreber som Danmark, føde/fædreland, forsvarspligt, »os« og »vort land«. Et af de spørgsmål dette rejser er, hvordan den øgede inddragelse af bondestanden i militæret i løbet af sidste del af 1700-tallet (fx at alle unge mænd deltog i ekstra-sessionerne i 1789) og deltagelsen i hæren og landeværnet under napoleonskrigene virkede på bøndernes selvbevidsthed. I følge Søren Pedersens egne ord påvirkede hans tid i militæret hans

indstilling, og de engelske overgreb hans følelse for fædrelandet. Måske var det netop i perioden omkring år 1800, at der skete afgørende skift i dele af bondestandens selvbevidsthed.

Bondeoptegnelserne er imidlertid ikke her brugt for at finde en årsagsforklaring på tilstedeværelsen af ytringer, der tyder på at nogle af bondestandens medlemmer var fortrolige med elementer i den patriotiske diskurs. Men som repræsentationer af sider af bondekulturene problematiserer de den almindelige tese om, at bondebefolkningen var regionalt orienteret og uden forhold til begreber som Danmark og fædrelandet. De viser i stedet en kulturel differentiering. Bondeoptegnelserne åbner desuden for perspektivering af militæret som en vigtig institution for installationen af den patriotiske diskurs og disciplineringen af den befolkning, der skulle levere kroppe og sjæle til den ideelle forestilling om de gode borgere. Samtidig er de fleste af optegnerne repræsentanter for den type af bønder, der som kultur eller livsform skilte sig ud ved deres handelsvirksomhed, stræbsomhed og varetagelse af »offentlige embeder«. Dette kan også være en vigtig baggrund for den selvbevidsthed som borgere i et fædreland vi glimtvis aner i optegnelserne (jf. Møllgaard 1998 a+b).

Der er imidlertid også forskel på optegnelserne i tid, rum og udtryk. Til sammen bryder de dog op i det entydige billede af en bondestand med en snæver geografisk horisont uberørt af den patriotiske diskurs og identifikation med Danmark.

Noter

1 Palle Ove Christiansen har i »A manorial World« (Christiansen 1996) samt i en række artikler vist, hvorledes flere livsstile med forskellige forestillinger om det gode liv kunne trives side om side i landsbyfællesskabet. Johannes Møllgaard har med analyser af handlende bønder påvist en særlig livsform med en anden horisont end andre (Møllgaard 1998). Begge har vist hvorledes specialiseret vareproduktion betød en stor udveksling mellem rigets provinser og analyser af bonde-dagbogsskrivernes aktionsradius viser mulighederne for bønder med en langt videre horisont end sognet og landsbyen. 2 Min Ph.D.-afhandling: Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet, er en nøjere analyse af de patriotiske grundbegreber. 3 Dette emne er også behandlet i min Ph.D. afhandling, hvor Commissionsforhandlingerne er en del af det materiale hvorudfra den patriotiske diskurs analyseres. Især de forskellige årsager man forestillede sig kunne sikre forsvarsvilje; frihed, ejendom, indfødthed etc. 4 Den svenske etnolog Jonas Frykmann har i afsnittet Nationella berättelser i bogen Försvenskningen av Sverige (Frykmann 1993) argumenteret for at fortællinger om den nationale egenart er forudsætning for at den enkelte kan genkende sig selv som havende disse egenskaber. Kun når man får fortalt hvad det svenske er, kan man føle sig svensk. 5 Denne dobbelthed ligger mere eksplicit i det franske »sujet« og engelske »subject«. 6 Der er anvendt original stavemåde og brug af stort og småt begyndelsesbogstav i citaterne. Den manglende konsekvens er således at finde i originaloptegnelserne. 7 For en nøjere analyse af Ewalds lærebøger se Damsholt 1996.

Litteratur

- Blicher, Niels : Topographie over Vium Præstekald. 1795. I Blicher selskabets festskrift til Povl Skadhaug. 1978
- Bregnsbo, Michael: Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775-1800, belyst ved trykte prædikener og taler. KBH 1992.
- Christiansen, Palle Ove: A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a danish estate 1750-1980. KBH 1996.
- Damsholt, Tine: Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet. Upubliceret Ph.D.-afhandling.
- Den for Landboevæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger. KBH 1788-9.
- Exerceer-reglementet for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787. KBH 1787.
- Feldbæk, Ole: Artiklerne: Dansk identitetshistorie, Fædreland og indfødsret. 1700-tallets danske identitet og Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation. In: Dansk Identitetshistorie Bind 1. Feldbæk (ed.) København 1991.
- Feldbæk, Ole: Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og lærebøger. In: Dansk identitetshistorie bd. 2. Feldbæk (ed.) 1991.
- Frykman, Jonas: Nationella ord och handlingar. In: Försvenskningen af Sverige. Det nationellas förvandlingar. Ehn, Frykman og Löfgren (ed.). Stockholm 1993.
- Holmgaard, Jens: Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797. Landbohistorisk Selskab 1969.
- Holmgaard, Jens: Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitsen i stavnsbåndstiden en ringe byrde? In: Bol og By 1986:1.
- Johansen, Jens: Frederik VI's hær. 1784-1814. KBH 1948.
- Junge, Joachim: »Den nordsjællandske Landalmues karakter, skikke, meninger og sprog«. Kbh. 1798.
- Jørgensen, Bent: Elsmark-dagbogen 1748-1835. Landbohistorisk Selskab 1993.
- Kayser Nielsen, Niels: Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900. Odense 1993.
- Kleinschmidt, Harald: The Military and Dancing. Changing Norms and Behaviour, 15th to 18th Century. In: Ethnologia Europea 1996.
- Lind, Gunner: Den dansk-norske hær i det 18. århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering. In: Historisk Tidsskrift 1986.
- Mellemgaard, Signe: Kroppens natur. KBH 1998.
- Møllgaard, Johannes: Hvor bønder bliver medborgere. Bondens dannelsesproces 1500-1800. In: Det store i det små. Red K.Prange. KBH 1998.
- Møllgaard, Johannes: Bønder og handel i Salling 1680-1780. In: Bol og By. Odense 1998.
- Peder, Søren: Optegnelser bog 3 og 4. Det Kgl. Biblioteks Håndskriftssamling, Ny kgl. Samling 3984.
- Poulsen, Bjørn og Biehl Hansen, Inger: Med egen hånd – Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809. Landbohistorisk Selskab 1994.
- Rasmussen, Holger: Optegnelser fra Holevadgården. Af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863. Landbohistorisk Selskab 1982.
- Rockstroh, K.C.: Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. århundrede. Kbh. 1926.
- Schmidt, Povl: Litteratur for menigmand. »En skildring af det virkelige liv«. Odense 1982.
- Schousboe, Karen: En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839). Landbohistorisk Selskab 1983.

Summary

Danishness and peasant journals around 1800

It is a widespread notion that Danish national identity began as a bourgeois phenomenon in the latter half of the eighteenth century and then half a century later reached the peasants. This thesis

is tied to the image of a culturally homogeneous agrarian class with a strictly limited geographical and social horizon, which was not affected by the patriotic discourse of the latter half of the eighteenth century. On the basis of a number of peasant journals and notes, this article questions the generalisation of this picture. Individuals of the peasant class could be familiar with concepts like Denmark and "fatherland" and used the word "our" of the country and its army. The article points out that the involvement of the peasant class in the military in the latter part of the eighteenth century in connection with the army's transition from recruited professional soldiers to conscription may have had crucial importance for the self-awareness of the peasants as citizens of society. The public duties of farmers, for example as parish officers, and their trading activities across parish boundaries, may also have contributed to this process. In addition, geographical factors seem to have played a role, thus the earliest examples of identification with Denmark are found in the regions bordering on German territory. The peasant class must therefore be viewed as highly differentiated culturally, geographically and socially, and the same perspective must prevail when we study the process that turned peasants into Danes. The article points to the church, informative literature, the military and the legal system as important institutions for the installation of the patriotic discourse and the disciplining of the population that was to supply bodies and souls for the ideal notion of the patriotic citizenry.